

BESZÉLGETÉS NEMESKÜRTY ISTVÁNNAL

Egy problémás film

SZEKFÜ ANDRÁS

„HA EZ A VÉLEMÉNYE GRIGORIJ CSUHRAJNAK, EGY SZOVJET RENDEZŐNEK, AKI LENIN-DÍJAS, SZÓ SEM LEHET A FILM BEMUTATÁSÁRÓL.”

Nemeskürty István, a magyar filmsztétika és filmtörténet meghatározó alakja, filmgyári stúdióvezető a tanárom volt az ELTE Bölcsészkarán. 1963-tól 1966-ig öt féléven át hallgattam filmesztétikai speciálkollégiumát, valamint felvettem Filmkultúra című tárgyát is. A speckollhoz vetítések is tartoztak az Egyetemi Színpadon, ezekhez Tanár úr tartott bevezetőt. Azonban a harmadik félévtől kezdve már átadta ezt a feladatot néhány érdeklődő diákjának, köztük nekem is. Azt, hogy filmtörténész lettem, első sorban őneki köszönhetem. Az interjú a lakásán készült, és ő a korbán szokatlan nyíltsággal válaszolt kényes kérdéseimre. Időnként el is feledkezett az asztalon működő magnetofonról, majd ráesett a tekintete és reagált rá. Az interjú szinte hullámszótt: hol a hivatalos nyelven beszéltem („ellenforradalom”), hol kitértem ez elől. Nem élhettem vissza bizalmával. Bizonyos részeket már le sem írtam a hangfelvételtől. Bár ő a teljes interjút korigálta és jóváhagyta, néhány oldalt nem helyeztem el a Filmtudományi Intézet kéziratárában, nem akartam kellemetlenséget egyikünknek sem. Az alábbi részlet most először kerül nyilvánosságra, az eredeti hangfelvétel alapján leírva. (Sz.A.)

• *A problémás filmekről szeretném kérdezni. Az elmúlt alkalommal, amikor itt jártam, említette a Tízezer nap esetét. Nem tudom, hogy ebből mennyit hajlandó vagy mennyit lehetséges ebben a könyvben elmondani.*

Elmondhatom...

• *Ez egy filmtörténeti jellegű probléma, ezt a filmet majd két évi fektetés után mutatták csak be.*

Hát elmondom röviden. Említettem már, hogy a Balázs Béla Stúdiót a legfelső kultúrpolitikai vezetés hozta létre. Ugyanez a vezetés kezdeményezte, hogy a Balázs Béla Stúdió fiataljai filmgyártól függetlenül egész műsort is betöltő játékfilmet is készítsenek. Ugyanez a vezetés Keleti Márton tanár javaslatára részben Keleti Márton osztályát, részben Máriássy Félix volt osztályát bízta meg azzal, hogy egy kultúrpolitikailag fontos mondanivalót filmre vigyenek. Ez volt a magyar szövetkezetesítés. A falvak szocializálása. A rendezőnövendékek közül a szabolcsi származású Kósa Ferenc mutatkozott a dolog összefogására a legalkalmasabbnak, mind tehetsége, mind gyökerei révén. Elvállalták, önként elvállalták, hogy egy Kádár János által elmondott epizód lesz a film témája, melyet ő valamelyik politikai gyűlésen meg is fogalmazott. Egy termelőszövetkezeti paraszt, amikor be akarták kényszeríteni a szövetkezetbe, fölakasztotta magát. Az utolsó pillanatban levágták, és most már milyen boldog ember. Ezt ő maga mesélte el jókedvűen Kádár Jánosnak, amikor az Szabolcsban járt.

Hatalmas anyagot gyűjtöttek össze, elkészítettek belőle egy forgatókönyvet, és azt Kósa Ferenc benyújtotta a megfelelő szolgálati úton. Először a Balázs Béla Stúdió vezetőségének, majd a főbb kultúrpolitikai vezetőknek. A kultúrpolitikai vezetés a következőt mondta: Ez a téma, a *Tízezer nap* tudniillik, szép forgatókönyv, de nem azonos azzal, amelyet nekünk ígértünk, melynek elkészítésével minket bíztattak. Nem akadályozzuk meg elkészültét, de nem ez az a film, amit mi, külön költséggel, mint huszonegyedik filmet finanszírozunk.

Ezek után Kósa Ferenc a negyedik számú stúdióban jelentkezett, ezt elmondva, és azt kérve, hogy vállaljuk a film elkészítését. Tudtam, hogy a dolog nem lesz könnyű, mert azért ez mégis csak egy kellemetlen előzmény, de olyan tehetségesnek tartottam a forgatókönyvet, hogy elvállaltam. Kósa Ferenc akkor még végzős főiskolai hallgató volt. Megfelelő határozott fellépés után sikerült elérnem, hogy a film elkészültét engedélyezték. Akkor még nem létezett a mai finanszírozási rendszer. A film forgatása megkezdődött, sőt be is fejeződött a negyedik számú stúdióban. Szép film készült, azonban az 1956-os ellenforradalmi mozzanatok ábrázolása egyrészt problematikusnak tűnt, másrészt úgy tűnt, hogy nem úgy oldotta meg, ahogy a forgatókönyvben van. Éreztem, hogy baj lesz ebből, mert minden vitás esetben a forgatókönyvre történik – jogos – hivatkozás. Fordítva is: akkor is, ha a rendező érzi magát megtámadva. Mivel ez nem így volt a könyvben, ebből baj lehet. Ez politikai kérdés, ami cenzúra-kérdés. Úgy éreztem, hogy nincs jogom ezt a fontos kérdést egyedül eldönteni, összehívtam a stúdió rendezőit, akik Kósa Ferenc elfoglaltsága miatt késő este, este kilenckor jöttek össze, Szemes Mihálytól Jancsó Miklósig.

• *Mikor történt ez az összejövetel?*

Eddig olyan precízen fogalmaztam, és olyan pontosan, hogy nem akarok téves adatokat mondani, majd megnézhető. Egy nyári nap volt. [1965-ben. A rendezők] elmondták ugyanilyen problémáikat. Kósa ezen úgy megsértődött, az volt az első különös, úgynevezett kiborulása, hogy ott azt mondta Jancsó-nak: „Megállj csak, készüljön el csak a *Szegénylegények*, majd én is beolvasok neked.” Ezen Jancsó nagyon megbántódott, mint minden művész, érzékeny. Ezt azért mondom, mert magam is meghökkentem. Akkor vettem észre először érdekes jeleit annak, hogy ez a nagyon tehetséges fiatalember – valószínűleg a rendkívüli felelősségvállalás súlya alatt – elvesztette az arányérzékét. Joggal gondoltam ezt, mivel közben Kósa, a megkérdezésem nélkül, elintézte a felsőbb kultúrpolitikai vezetésnél, hogy a film művészi tanácsadója Grigorij Csuhray legyen. Gondolom, ő azt remélte, hogy egy ilyen súlyos név meglágyítja a munkáját szemben velem.

• Személy szerint Önnel szemben?

Helyes a kérdés – szóval az itthoni ellenzőkkel szemben. Ez védekezés volt, a Csuhray „megszerzése”. Én ezt helytelenítettem. Utasítást kaptam, hogy fizessem ki Csuhray honoráriumát, és ő szóljon bele a dolgokba. Nekem, a stúdióinak igaza volt, ebből az aránylag rövid néhány perces jelenetből politikai vita lett. Csuhray azt mondta nekem, hogy ez rossz. Azt mondta Kósának, hogy ez remekmű, még ez a kifogásolt jelenet is. Én nem voltam akkor jelen, de majdnem biztos, hogy Kósa nem hazudott, tényleg ezt mondta neki Csuhray. Azt mondtam, hogy itt minden ki fog derülni, mert valamelyik napra behívatott minket a legfelsőbb vezetés, nem akarok itt nevet mondani. Bementünk a megfelelő helyiségbe, ahol Grigorij Csuhray Kósa Ferenc és az én jelenlétemben és mások jelenlétében, akik, hogy úgy mondjam, tanúk, a leglesújtóbban nyilatkozott a *Tízezer nap*ról. Igazságtalanul lesújtóan.

Ezek után az a döntés született, hogy akkor, ha ez a véleménye Grigorij Csuhrajnak, egy szovjet rendezőnek, aki Lenin-díjas, szó sem lehet a film bemutatásáról. Amikor

ez megtörtént, szemrehányást tettem Kósának, hogy hagyta ideig eljutni, holott tudtuk, hogy ideig kár eljutni. Elmagyaráztam neki, hogy egyetlen egy dolgot tehet: ezt a részt most már kihagyja, mert akkor legalább a filmet megmenti.

• *Én láttam a filmnek egy korábbi változatát. A kápolnabeli kivégzési jelenetről van szó?*

Igen, arról. Az a jelenetsor, előtte és utána is. Ingerülten váltunk el, én azzal a tudattal, hogy igazam volt, ő pedig talán azzal az érzéssel, hogy én őt nem támogatom. A főigazgató összehívott minket, stúdióvezetőket, hogy ezt a kérdést beszéljük meg ezután az ominózus Csuhray-nyilatkozat után. Ezen én is megjelentem, mint a film kvázi tulajdonosa. Ezen az ülésen felszólt Kósa, mellettem ült, és azt mondta: „Én már a stúdióvezetőmmel, Herskó Jánossal mindent megbeszéltem, hogy hogyan lehetne ezt a filmet kijavítani.” Azon az ülésen értesültem

Kósa Ferenc:
Tízezer nap
(Nyers László,
Káldy Nóra, Haumann
Péter, Molnár Tibor)

arról, hogy ő anélkül, hogy ezt nekem bejelentette volna, a konzekvenciákat úgy vonta le, hogy tőlem megszabadult. Ettől kezdve nem kísértem figyelem-

mel a film sorsát, nagyon meg voltam bántva. Ezek a tények.

A véleményemet mégis csak hozzá kell fűznöm, bár ez már szubjektívum. Kósában a nagyon fiatal kora ellenére vállalt felelősség és praktikus gyakorlati tapasztalatlansága miatt kialakult egy tanár-diák pszichózis. Tanár voltam, ezt ismertem. A diák egy adott nehéz helyzetben minden problémájáért a tanárt gyűlöli, aki közvetlenül fölötté van és tanítja. Azért is, hogy nem tudja a számtant, és azért is, hogy a tanfelügyelő milyen, vagy hogy rossz a tankönyv. Valószínűleg egy ilyen pszichózis hatására ő úgy érezte, hogy rajtam töltheti ki az ingerültségét.

Feltételezem azt is, hogy úgy érezte, hogy a politikailag jobban álló stúdióvezető kollégám [Herskó János] sikerre fogja vinni azokat a problémákat, amelyeket én nem tudtam. Ösztönös vagy nem ösztönös opportunizmus is belezajtszott Kósának ebbe a váratlan döntésébe. Azért merem feltételezni, mert legalább közölte volna, hogy ő most más lóra tett. Ez nekem nagyon rosszul esett, de súlyos konzekvenciáit nem vonom le, mert szerintem emberek vagyunk és ez az élet természetes rendje. Végül is a fontos az, hogy a *Tízezer nap* elkészült, és jó film, örülök,

hogy én adtam, hogy a negyedik stúdió adta hozzá a legtöbb segítséget. Minden más lényegtelen. Ötven év múlva senki se fogja tudni, hogy ez milyen körülmények között született, de lesz egy film és ez a fontos.

• *Elnézést, de groteszk a helyzet, mert ha most ezt leírjuk, akkor pont ötven év múlva is fogják tudni...*

Hát igen...

• *Ezzel kapcsolatban azt is el kell mondanom, hogy Kósa véleménye ugyanebben a könyvben le lesz nyomtatva, feltehetőleg...*

Hát természetes! Meg vagyok róla győződve, hogy ő a legindulatosabb gyűlölettel fog rólam nyilatkozni, ami egész érdekes. Egy ízben azt mondta nekem, hogy egy noteszben a bűneim fel vannak jegyezve. Ez megint egy pszichózis.

• *Visszatérve a filmtörténethez, a filmben jelenleg szereplő megoldást már az új stúdióban készítették, vagy ezt még Ön javasolta?*

RÉGER ENDRE FELVÉTELE

Nem, a filmben jelenleg szereplő megoldást az új stúdióban készítették. Tehát annyiból helyes lépést tett Kósa, amikor ezt a harmadik számú stúdiónál fejezte be, hogy végül is a film egyáltalában bemutatathatóvá vált, koprodukcióként.

• *Azt, hogy miért csak további másfél év múlva, azt megkérdezhetem a másik stúdióban?*

Azt hiszem, hogy ez a másfél év túlzás. Nem vagyok ebben biztos...

• *1965 augusztusában az első változatnak kész kópiája volt. Nem szentderd, hanem munkakópia. Én akkor láttam. [Ahol most Szöllősy András zenéi vannak, oda ideiglenesen Bartók szimfonikus részleteket tettek.] 1967 áprilisában, a cannes-i fesztivállal egyidőben mutatták be a filmet.*

Igen. Ennekem ettől kezdve az ügyszemmi közöm nem volt, csak anyyi, hogy a filmről csak jót mondtam és most is azt mondom.

• *Lehet, hogy ez már túl agresszív kérdés, és ebben az esetben ne válaszoljon rá: a filmnek az eredeti változatával, tehát teszem azt az ötvenhatos események ábrázolásával Ön személyesen sem értett egyet, vagy csak látta, hogy ebből baj lesz?*

Ez a kettő összefügg. Nekem az a feladat, hogy egy művet a bemutatásig juttassak el. Mind a kettő szerepet játszott.

Személyesen is ellenszenvet éreztem az inkriminált rész ellen, mert úgy éreztem, hogy nem tökéletes és nem igaz, de az is szerepet játszott a véleményformálásomban, hogy ez megakadályozhatja a film érvényesülését, mint ahogy ebben igazam is volt.

• *Megkérdezhetem, miért nem tartja igaznak azt a részt? De ha úgy gondolja, törölhetjük, ezt a kérdést...*

Mesterségesen teremtett egy olyan helyzetet, ami szerintem nem annyira az akkori reális tényeknek, mint inkább a közben eltelt idő alatt azokról kialakult emlékeknek felelt meg. A valóságból egy mítoszformálás felé indult el, amelynek minden formája számomra ellenszenves egyénileg. Ez a saját véleményem. De nem akarok ebbe belemenni, mert nagyon régen láttam ezt a filmet, és annyi bosszúságot okozott nekem Kósa, hogy nem is dolgoztam föl a lelkemben ezt.

• *Az első változatban az ellenforradalmárok felviszik a kápolnába azt a négy embert, és körülövik a fejük körül a fa-*

*lat, így [azok] életben maradnak, és [ők] elmennek. A falu lakói azt hiszik, hogy mindenki meghalt, csak amikor be-
mennek, látják, hogy élnek. Addigra az ellenforradalmárok messze vannak. A jelenlegi változatban pedig az van, hogy az ellenforradalmárokkal Bánó Fülöp egyedül szembefordul.*

Nem! Az utóbbi változathoz, ismétlem, semmi közöm. Én Kósának nem tettem átrendezési javaslatot, ami a legszörnyűbb, és amit különben is elvből soha nem teszek.

Néhány másodperc vágást ajánlottam inkább. Kósa majd mindezt elmondja, Kósa produkálni fogja azt, hogy az Aczél Györggyel folytatott tárgyalás alapján kénytelen vagyok utasítani őt, hogy ezt vagy azt vágja ki – nem fontos. Csak vigyázzon egyre. Az „Aczél” szót le ne írja! Mert akkor elvesztünk...

• *Értem. Mert akkor nem lesz könyv...*

Jancsó Miklós:

Igy jöttem

(Szergej Nyikonyenko és Kozák András)

Erre kérem. Erre nagyon vigyázzon. De akkor se, hogyha Kósa őrála jót mond. Semmilyen körülmények között! Őneki nagyon kínos, hogy ebbe belekeveredett. Ezt fölvette?

• *Mindent veszek, de nem mindent írok le.*

Jó. Amit tegyen az elejére, a végére: szívesen elmondom a Tízezer nappal kapcsolatos kérdésre adott válaszomat, mint minden kérdésre adott válaszomat, de a kiemelését túlzottnak tartom. A magamfajta munkakörben gyakran fordulnak elő ilyen konfliktusok. Csak az a különbség, hogy vannak művek és rendezők, akiknél ez harmonikusan elrendeződik, és vannak, ahol nem rendeződik el harmonikusan.

• *Engedje meg, hogy erre polémikusan válaszoljak, illetve kérdezzek, amit annál is inkább megtehetek, mert ezt a Pécsi Filmszemle televízión is közvetített vitájában nézőként is megtettem. Azt kérdeztem ott, és ezt a kér-*

SZOMSZÉD ANDRÁS FELVÉTELE

dést teszem fel, hogy nem sajnálatos-e, hogy pont azokat a filmeket vetjük alá általában ilyenfajta tortúrának, függetlenül attól, hogy ez szükségszerű vagy igazolható vagy nem igazolható, amelyek szimpatikus és politikailag harcos, progresszív szándékkal készülnek? Tehát többek, mint egyszerű árucikkek. Míg ezzel szemben gyakorlatilag zöld utat kap az, ami az igénytelenebb szórákozást szolgálja?

Ez azért nem igaz, mert az általam vezetett stúdióban volt egy olyan film, amely nem kapott zöld utat, nem fogadták el, annyira pocskék volt. Nem dramatiszálám el ennyire ezeket a dolgokat. Ezt én nagyon veszedelmesnek, mondhatnám erkölcstelennek tartom, mert sok rendező azt a látszatot kelti, mintha a műalkotás a maga érintetlenségében lehetne csak tökéletes. Ez valójában baráti viták és megbeszélések kérdése. A saját gyakorlatomból hozok rá példát, hogy ne másokra hivatkozzak. Nyolc vagy tíz könyvem jelent meg eddig. Legtöbb könyvemből lektoraim tanácsára vagy húztam, vagy változtattam ezeken. Minden esetben szívesen tettem, örülök, hogy ilyet javasoltak, mert az alkotás folyamatához hozzátartozik. Miért szentség az én véleményem? Egy másik okos szem hozzá tud alkotni ehhez. Most én nem politikai változtatásra gondolok, hanem „a” változtatásra. Nem szeretem a kivágások túldramatizálását.

• *Nem az-e ennek a kritériuma, hogy az alkotó presszió nélkül vállalja a változtatást?*

Feltétlenül ez a kritériuma. Helyes.

• *Szabad vállalásnak tekinthető-e az olyan, hogy vagy dobozban marad a filmed, vagy megcsinálod ezt a változtatást?*

Nem, de ez nemcsak a javaslon múlik, hanem a művészen is. Ilyenfajta alternatíva a legkritikább esetben fordul elő. Nézetem és tapasztalatom szerint ezt igen gyakran a rendezőnek olyanfajta makacssága is okozza, amelynek van egy érdekes, szerintem sajátosan magyar pszichológiai háttere: a nem életveszélyes mártíromság dicsfényében való ragyogás. Ez egy nagyon csúnya dolognak látszik, de vállalom érte a felelősséget. Nálunk kialakult egy olyan művészetikai magatartás, hogy a sikerhez hozzátartozik egy picit az üldözöttség is.

• *Nem lehet ezzel a megfogalmazással mindenféle konformizmust igazolni?*

Én ugyan általánosságban fogalmaztam, de végül is csak a saját magam által vezetett stúdióért vagyok felelős, és az sok mindennel vádolható, de konformizmussal – szerintem – nem. A Jancsó-filmektől a *Tiltott terület*-en keresztül a *Sziget a szárazföldön*-ig igazán sokféle és nem problémátlan filmek készültek.

• *Ha eltekintünk az Ön kritikai és éppen ezért ironikus megfogalmazásától, a lényeg nem következik-e abból a magyar művészet által nagyon pozitív módon vállalt politikusságból, amit a filmjeink erényének tekintünk? Franciaországban ez elképzelhetetlen, de nemcsak azért, mert a francia művész egy érettebb szellemi tradícióból indul, hanem azért is, mert nincs meg az az elkötelezettsége. A film sérthetlenségének erre a mítoszára gondolok.*

Nem tudok rá világosan válaszolni. Megpróbálok kiadói lektor koromból analóg példákat keresni rá. Mivel a lektorok vagy stúdióvezetők vagy dramaturgok egy állami gépezet tisztviselői, talán a szükségesnél gyakrabban támad olyan helyzet, hogy nem két ember áll egymással szemben, hanem a művész mint individuum és az állam. Talán ez lehet a pszichológiai magyarázata sok ingerlékeny reakciónak.

• *Létezik olyan jelenség, hogy az apparátusban dolgozók a saját felelősségüket az állam felelősségének tüntetik fel?*

Hogyne, ez gyakori.

• *Nem tapasztalható abban bizonyos skizofrénia, hogy azok után, hogy egy filmet ilyen kezelésnek vetnek alá, ugyanakkor másfél év múlva a lobogónkra tűzzük, és filmművészetünk diadalaként értékeljük?*

Furcsa módon szerintem nem. Az lenne a baj, ha ez nem így történne. Én hallottam már felelős állami vezetők szájából rendkívül önkritikus megnyilatkozásokat. Filmekre vonatkozólag is. Ezt én nagyon helyesnek találom.

• *Olvasni ezeket nem nagyon lehet...*

Még olvasni is lehet, ezt ugyan nem állami vezető szájából, de például Rényi Péter [1965-ben] rendkívül gorombán nyilatkozott az *Így jöttem*-ről, és ugyanő most elismerő megnyilatkozásában arra is kitért, hogy ő annak idején gorombán nyilatkozott róla.

• *Nem azért tette ezt (olvastam az illető cikket), hogy szembeállítsa a korábbi Jancsót a jelenlegi Jancsóval?*

Nem hiszem. Szerintem Rényi Péter ezt a legmélyebb átélésből mondta. Meg is tudom indokolni. Az *Így jöttem* revíziójához én is hozzájárultam, úgy, hogy 1969 őszén Egerben a Honvédelmi Minisztérium filmművészeti tanácskozást szervezett, és kérésemre az *Így jöttem* szerepelt mint egy reprezentatív film. Ezt a filmet megnézte a tábornoki kar számos jeles képviselője, sok újságíró, Rényi Péter is. Elhangzott azon spontánul, és olyan tábornok részéről, aki a filmet ott látta először, hogy ez egy kiváló film, örültek, hogy bemutatunk, és ott mondta el egy intim körben Rényi Péter, az újságcikkénél sokkal megindítóbban önkritikus szavait. Úgyhogy biztos, hogy ezt nem ravaszkodásból fogalmazta így.

• *Ugyanakkor felhasználta az alkalmat, hogy üssön egyet a jelenlegi művészen.*

Hát, lehet, hogy ő ezt komolyan gondolta. Nekem sem tetszik a *Sirokkó*. Igaz, hogy én nem ütök a művészen, de lehet, hogy csak azért nem ütök, mert nem írhatok magyar filmekről kritikát, mert összeférhetetlen. Nem azt mondom, hogy nem jó film. Nekem nem tetszik. Én igyekszem objektivitásra törekedni. Rényi Péter engem a doktori disszertációm alkalmával rendkívül igazságtalanul, csúnyán megbántott. Egy cikket írt a Népszabadságban...

• *Olvastam...*

...hogy nem érdemlem meg ezt a címet. Ha tehát én ilyen magyaros módra bosszúálló lennék, akkor nem nyilatkoznék ilyen őszintén ebben az ügyben, de ebben a zavaros, érzelmekben oly gazdag kis országban az egyetlen hazafias cselekedet a kíméletlen tárgyilagosság – önmagunkkal és másokkal szemben is.

• *Lehet, hogy ezért van Önnek sok el-lensége?*

Valószínűleg ezért. Sok mindenkivel tettem jót, nagyon ritkán emlegetem, most is sok mindenről nem beszéltem. Könyörtelenül, mindig megmondtam a kifogásaimat is. Az már kevésbé szerencsés dolog.

• *Kivel tett rosszat, amit megbánt?*

Nem érzek lelkiismeret-furdalást, legalábbis a stúdióvezetői pályafutásom alatt.

Az interjú 1970. április 8.-án készült.

Részlet a szerző „Így filmeztünk 2.” című, az MMA Kiadónál hamarosan megjelenő kötetéből.